

Наталія Коростіль (Івано-Франківськ)

СОЦІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКИХ АГРАРІЇВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ у 20-30-ті рр. ХХ ст.

Зростаюча увага науковців до соціальної історії диктує необхідність оновлення концептуальних підходів до вивчення нашого минулого. Залучення нових джерельних пластів, заснованих на сучасних методах дослідження дають змогу об'єктивно відтворити складну історію української спільноти у міжвоєнній Польщі. Попри наявність значної кількості праць, соціальна сфера життєдіяльності українців залишається недостатньо вивченою. Саме цим визначається наукова актуальність комплексного дослідження впливу польського уряду в Східній Галичині на розвиток соціально-економічного становища основних етнічних груп населення у міжвоєнний період.

Об'єктом даної розвідки є соціальна та економічна структура населення Східної Галичини у міжвоєнний період, соціальний розвиток краю, в процесі якого відбувалися зміни у національному складі регіону, професійній зайнятості місцевого населення тощо.

Автор поставила перед собою завдання простежити етапи соціального розвитку галицького суспільства, акцентуючи увагу на таких вузлових позиціях, як місце і роль українського населення Галичини в структурі економічного районування Польщі, проаналізувати значення промислового і сільськогосподарського потенціалу краю, охарактеризувати зміни, які відбувалися 1923–1939 рр. в економічному становищі Галичини у Другій Речі Посполитій, з'ясувати рівень професійної зайнятості українського населення в досліджуваній період.

У радянській та сучасній вітчизняній літературі висвітлювалися окремі питання соціально-економічного розвитку українства у міжвоєнній Польщі. Проблемам економічного становища населення Галичини присвячена монографія Г.Ковальчак¹. Етнонаціональний розвиток та міжнаціональні стосунки у міжвоєнний період вивчав С.Макарчук². Серед найбільш вагомих праць радянської доби – монографія І.Васюти, присвячена характеристиці соціально-економічного становища села на українських етнічних землях.

Значних результатів у вивченні окремих аспектів соціально-економічного розвитку краю досягли вчені України за останні роки, коли в історичній науці виразніше почав утверджуватись плюралізм думок та підходів і відкрились широкі можливості доступу до закритих раніше архівних фондів. Йдеться перш за все про праці В.Калини³ та В.Смоля⁴.

Відзначаючи здобутки науковців, що займалися даною темою, все ж слід зазначити, що не всі її аспекти досліджені рівною мірою, зокрема, додаткових наукових пошуків вимагає проблематика, пов'язана з функціонуванням малих

соціальних груп у сільській та міській місцевостях, стратегія їх адаптації до урядової політики Другої Речі Посполитої.

В даному контексті досить вагомий потенціал має наявна джерельна база. Основна частина документів і матеріалів з даної теми зосереджена у Центральному державному історичному архіві НАН України у м. Львові (ф.408), державних архівах Івано-Франківської (ф.6), Львівської (ф.1, 108) і Тернопільської областей (ф.231). Стан вивчення даної проблеми у вітчизняній і зарубіжній літературі, а також доступний комплекс джерел переконує у перспективі даного напрямку наукового дослідження.

Під час українсько-польської війни 1918–1919 рр. польські війська, спираючись на допомогу Англії, витіснили УГА за р. Збруч і окупували всю територію Східної Галичини (від лютого 1919 р. – Західна область УНР). 25 червня 1919 р. делегації країн Антанти ухвалили рішення, згідно з яким вони визнали за Польщею право окупувати Галичину, «щоб захистити цивільне населення від небезпеки більшовицьких банд». Рішенням Антанти від 14 березня 1923 року Галичина остаточно ввійшла до складу Польщі. Порушуючи принцип самовизначення націй, країни-переможниці все ж наполягали на тому, щоб Польща зобов'язалась (хоча б формально) надати українському населенню краю автономію. Територія Східної Галичини, яка нараховувала 47 повітів, 102 міста з 240,8 тис. мешканців, а також 1003,1 тис. сільського населення, опинилася під владою Другої Речі Посполитої.

Упродовж першого періоду колонізації (14 вересня 1919 р. – 30 червня 1920 р.) на 6 тис. га землі Східної Галичини було поселено 12 тис. польських родин (близько 60 тис. осіб) з етнічної Польщі⁵. Згідно з рішенням Ради Міністрів від 23 березня 1921 р. і 26 квітня 1922 р. був створений фонд допомоги військовим осадникам⁶. Щоправда, інфляція знецінила його. Щорічно виділялися різні суми для допомоги колоністам, однак вони були недостатніми для забезпечення умов нормальної праці на землі.

До січня 1923 р., що знаменував завершення другого етапу колонізації, на східних землях Польської Республіки оселилося 6 тис. польських родин, які прибули із Західної Галичини, приваблені сюди вигідними умовами, значними державними кредитами та іншими пільгами, що надавалися полякам під час колонізації «східних околиць»⁷.

Східні воєводства мали загалом сільськогосподарську орієнтацію. Близько 75 % українського населення становили селяни, 10 % – сільськогосподарські робітники. Особливістю регіону стало те, що тут переважали малоземельні та безземельні селяни. За даними офіційної польської статистики, у 1921 р. на території Західної України налічувалося 538 245 так званих «карликових» обійсть (розміром до 2 га), що становило 48,4 % загальної кількості господарств. Дрібних земельних наділів (3–5 га) налічувалося 32,6 %⁸. На становище селянства впливав і низький рівень сільськогосподарської культури. Знаряддя праці залишалися технічно застарілими, часто використовувалося дерев'яне рало і соха,

характерною була відсутність тягової сили: 44 % господарств не мали коней, 26 % володіли лише одним конем, 16 % не мали корів, а 55,8 % мали по одній корові⁹. Важким тягарем на плечі трудівників села лягли воєнні руйнування, значна частина яких припадала саме на ці терени.

Починаючи від 1923 р. польський уряд йде на часткові поступки українським аграріям Галичини. Так, 24 березня 1923 р. сейм ухвалив тимчасово припинити військове осадництво, а 20 червня наступного року – закон, що давав право купувати землю на «кресах» не тільки полякам, а й особам інших національностей, за умови, що вони «не були покарані за злочини перед Польською Державою»¹⁰. У результаті серед тих, хто придбав землю на південно-східних територіях Польщі, налічувалося 75 % поляків і 25 % українців¹¹.

Через відсутність належної фінансової допомоги новоствореним господарствам з 1924 р. загальмувалося проведення військової колонізації. Польські економісти швидко переконалися, що розпочате військове осадництво не дає бажаних економічних і політичних результатів. Давалися в знаки непрофесійність колишніх військових, відсутність достатньої кількості інвентарю, технічних засобів¹².

Ухвалений 28 грудня 1925 р. польським сеймом закон про аграрну реформу передбачав продовження політики осадництва «на кресах». Вона мала і надалі становити складову частину економічної політики Польщі. Загалом впродовж 1919–1929 рр. в Західній Україні було створено понад 77 тис. господарств польських селян, котрі у власності мали понад 600 тис. га землі. За умов «земельного голоду» в краї така політика могла призвести, з одного боку, до погіршення становища корінного населення Східної Галичини, яка була головним осередком концентрації цивільних осадників, з іншого – до загострення міжнаціональних взаємин. Не могла послабити напруженості заохочувана польськими урядами еміграція звідси малоземельного та безземельного селянства. Слід також зауважити, що польська влада стимулювала виїзд українського населення в закордонні країни. Водночас вона стримувала еміграцію польського населення з території Західної України.

Протягом всього міжвоєнного періоду польським урядом у Львівському, Станіславському, Тернопільському і Волинському воєводствах послідовно і планомірно здійснювалось поселення військових та цивільних колоністів. Цивільні колоністи, що вербувалися владою із польського селянства, купували земельні ділянки за ринковими цінами під час парцеляції (відповідно до закону про земельну реформу від 15 липня 1920 р.) й оселялися у Східній Галичині у 145 населених пунктах. Так, у Бродовському повіті Тернопільського воєводства були колонізовані села Рожнів, Ясенів, Корсів, Ремнів, Шнирів, Королівка, Нижня Кадлубиска¹³.

У 20–30-х рр. внаслідок загальної кризи світової економіки еміграція українського населення в країни Північної та Південної Америки порівняно з

кінцем XIX ст. і початком XX ст. значно зменшилась¹⁴. У 1927–1938 рр. з Польщі емігрувало 1,3 млн. осіб, в тому числі з Західної України – 33,2 тис.¹⁵. Однак, якщо еміграцією було значно ширше охоплене польське населення, то заокеанською, безповоротною – переважно українське¹⁶. У 1927–1938 рр. на сезонні заробітки з Польщі виїхало 53,8 тис. осіб, а з Західної України – тільки 33,2 тис., що становило 4,5 % сезонної еміграції. Зате з 77,8 тис. осіб, які назавжди виїхали з Польщі, на територію Західної України припадало 30,9 тис. осіб, тобто майже 40 % всіх сезонних емігрантів¹⁷. За даними еміграційної комісії, до кінця 1928 р. з Польщі емігрувало до Канади 100 тис. Сільськогосподарських робітників, 500 службовців та 1 тис. родин фахівців різних спеціальностей. З цієї кількості на Львівське, Станіславське, Тернопільське, Поліське і Волинське воєводства припадало 6,5 тис. сільськогосподарських робітників¹⁸, 290 службовців і 545 родин осіб різних спеціальностей, тобто більше половини всіх тих, хто виїхав з Польщі до Канади¹⁹. Протягом 1936–1938 рр. у країні Північної та Південної Америки виїхало зі Львівського, Станіславського і Тернопільського воєводств 13,7 тис. осіб, в тому числі 11,3 тис. етнічних українців та представників інших національностей, що проживали на території Галичини.

Вимушену еміграцію стимулювала дискримінаційна аграрна політика уряду Польщі. Підкреслимо, що на українських землях парцеляція мала відкрито осадницький характер. Упродовж усього міжвоєнного часу польські урядові кола здійснювали парцеляцію у Східній Галичині і Західній Волині з метою забезпечення землею насамперед польських осадників і місцевих польських селян, а вже потім – місцевого українського селянства²⁰.

Власне, земельний голод значної частини селянства та потурання уряду зловживанням та спекулятивним махінаціям навколо парцеляції створили сприятливі умови для земельних магнатів і парцеляційних товариств – ціни на землю у східних воєводствах зросли з 17 американських доларів за гектар в 1920 р. до 140 доларів у 1928 р.²¹.

У сільському господарстві Галичини поляки виступали, перш за все, як великі землевласники. Про це свідчить наведена нижче таблиця про розподіл поміщицького землеволодіння за національною ознакою (у %):

Кількість і загальна площа поміщицьких маєтків								
Воєводства	поляки		українці		євреї		німці	
	маєтків	зем. площ	маєтків	зем. площ	маєтків	зем. площ	маєтків	зем. площ
Львівське	87,1	89,0	1,5	0,7	8,5	4,1	2,1	4,8
Станіславське	84,8	74,2	6,0	1,2	5,7	2,5	1,0	1,8
Тернопільське	90,8	95,6	3,1	0,9	5,4	3,4	0,5	0,1

З прийняттям закону про земельну реформу вся державна влада від сейму й уряду до повітових властей запрацювала на здійснення сільськогосподарської

колонізації Східної Галичини і Західної Волині. Сеймова ухвала передбачала створення Державного парцеляційного фонду, який перебував у розпорядженні Головного земельного управління²². Справами колонізації безпосередньо займався відділ, створений при Міністерстві рільництва. З 1923 р. загальне керівництво і контроль за виконанням земельної реформи здійснювало Міністерство аграрних реформ, а на місцях – окружні і повітові земельні управління та комісії²³.

Майже половина польських осадників, які прибули у Східну Галичину, придбали землю у Тернопільському воєводстві, де ціна на неї була значно нижчою, ніж у Краківському воєводстві чи в західних повітах Львівського. Новоприбулі походили частково з Сілезії, південних повітів Кельцького й Люблінського воєводств. Значний прошарок серед них був неземлеробський, «без капіталу, без знання сільськогосподарської техніки і без того ідеального зв'язку і любові до землі, яку має український селянин»²⁴.

Зі Львова колонізаційний потік спрямовувався в західному та південно-західному напрямі, де виникли господарства польських поселенців. Осадники селилися здебільшого компактно, переважно на кращих землях поблизу міст, залізниць, комунікацій. Найбільш масовими були поселення по лінії Перемишль – Мостиська – Львів. В околицях Перемишля існував й інший напрям поширення осадницьких господарств: Перемишль – Добромиль – Хирів – Самбір – Рудки – Комарно. На захід від Львова маємо два вектори польського осадництва: Синява Ярославського повіту – Любасів – Рава-Руська – Белз – Сокаль і Римарів – Балігруд – Більче²⁵. Значний приріст польського населення за рахунок аграрної колонізації спостерігався у Перемишлянському повіті, де до 1934 р. було створено 861 осадницьке господарство, у Сокальському – 798, Яворівському – 306, Мостиському – 264, Рудківському – 224, Самбірському – 225²⁶.

Наприкінці 1934 р. у трьох воєводствах Східної Галичини було створено 756 осадницьких поселень з 14 807 господарствами, у власність яких перейшло близько 80 тис. га землі, в середньому – по 5,5 га на одне господарство²⁷. Зокрема, у Тернопільському воєводстві було створено 352 осад, де функціонувало 7 626 господарств з 43 тис. га землі, у Львівському – 285 осад з 4 661 господарством і 24 тис. га землі й у Станіславському – 119 осад з 2 520 господарствами осадників і 13 тис. га землі у користуванні²⁸.

Якщо вести мову про економічну силу осадників з огляду на їх забезпеченість землею, то можна зробити висновок, що серед новоселів у Східній Галичині переважали господарства дрібних польських колоністів. Незаможні польські селяни, які продали свої земельні наділи у Польщі й поселилися на українських землях, потрапили у кабальні борги, а тому їх економічне становище не покращилося. Окрім цього, нестача житлових і господарських будівель, інвентарю, заборгованість значної частини осадників, котрі «при подальшому веденні господарства розорилися б», зростання національно-визвольної боротьби українського населення, яке за визнанням самих польських властей, «винятково

вороже ставилось і ставиться до осадників»²⁹ – це ті причини, що зумовили збільшення кількості зворотних переселенців, котрі були вимушені збанкрутілими повертатися на Захід. Із 2 тис. осадників, що прибули у Бродовський повіт Тернопільського воєводства упродовж 1920–1923 рр. 250 за цей же час продали свої земельні ділянки і повернулися на батьківщину³⁰. Подібні випадки зафіксовано і в інших повітах Тернопільського воєводства – Копичинському, Заліщицькому, Підгаєцькому, Тернопільському³¹.

Незважаючи на «аграрний голод» і перенаселення українських земель, польська влада проводила військову колонізацію, особливо активно перші три роки після прийняття закону про військове осадництво. З 100 тис. претендентів серед військових і звільнених у запас на безкоштовне отримання земельних ділянок у східних воєводствах Міністерство військових справ Польщі до 1923 р. відібрано 29 597 офіцерів і солдатів³².

Слід зазначити що польські урядові кола здійснювали цивільну та військову колонізацію східно-галицьких та західно-волинських земель, протягом всього міжвоєнного періоду, незважаючи на земельну тісноту й аграрне перенаселення³³. Польське сільськогосподарське осадництво стало складовою національної політики Польської держави у східно-галицьких і західно-волинських землях, політичним і економічним чинником, спрямованим на збільшення польського елемента в українських селах і відповідно – зміни етно-соціальної структури регіону, який повинен був слугувати соціально-політичною опорою польського режиму.

Одним з соціальних наслідків політики уряду Другої Речі Посполитої у сільськогосподарському секторі було безробіття. Певну уяву про рівень зайнятості в західноукраїнському селі можна скласти з інформації міністерства соціальної опіки. Згідно з нею понад 34,2 % всіх селянських господарств Західної України мали двох і більше безробітних. Звичайно, це приблизні і далеко не повні дані (це зумовлено тим, що польська влада не хотіла визнавати цього факту), які характеризують тенденцію розвитку безробіття на території Західної України. На початку 1930-х рр. в західноукраїнському селі надлишок робочих рук становив орієнтовно 1,9 млн. осіб³⁴.

Такий стан у сфері зайнятості загострював не лише соціально-економічні, а й міжнаціональні відносини у регіоні. Процес зміни національного складу населення Західної України шляхом колонізації та осадництва, еміграційної політики був спрямований на поглинання українського етносу польським елементом. Польська експансія Східної Галичини зумовила поступову асиміляцію українського елемента, що виявилось у зменшенні їх питомої ваги серед сільського населення і появі нових форм розселення. Рівень професійної зайнятості українців у престижних галузях промисловості, сільського господарства, освітянському секторі залишався незначним. Це відповідало офіційному внутрішньополітичному курсу Другої Речі Посполитої, спрямованому на витіснення української меншини на периферію соціально-економічного життя.

-
- ¹ Ковальчук Г.І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. – К., 1988. – 250 с.
- ² Макарчук В., Макарчук С. Доба суспільно-політичних полярностей і напруги // Львів: Історичні нариси. – Львів, 1996. – С.389–409.
- ³ Калина В. Аграрне перенаселення і еміграція із Західної України у міжвоєнний період (20–30-ті роки ХХ ст.) // Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею. – Вип.3. – Івано-Франківськ, 1996. – С.51–59.
- ⁴ Смолей В.В. Польське цивільне і військово-сільськогосподарське осадництво в Західній Україні 1919–1939 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 1996. – 19 с.; Його ж. Польське сільськогосподарське осадництво в Західній Україні 1920–1939 років // Україна в минулому. – Вип. 9. – К., Львів, 1996. – С.163–176.
- ⁵ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІА у Львові). – Ф.408. – Оп.1т. – Спр.174. – Арк.26, 29–32.
- ⁶ Васюта І.К. Західно-українське село під гнітом монополістичного капіталу в 20–30-х роках ХХ ст. // УІЖ. – 1971. – №11. – С.56.
- ⁷ Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф.231. – Оп.6. – Спр.2746. – Арк.5.
- ⁸ Джеджула А.О. З історії українсько-польських економічних відносин (1920–1922) // Питання нової та новітньої історії. – 1965. – Вип.2. – С.35–36.
- ⁹ Statystyka Polski. Ser. C, № 73. – S.187; № 97. – S.187.
- ¹⁰ Смолей В. Польське сільськогосподарське осадництво в Західній Україні 1920–1939 років. – С.165–166.
- ¹¹ Його ж. Польське цивільне і військово-сільськогосподарське осадництво в Західній Україні 1919–1939 рр. – С.17, 18.
- ¹² Його ж. Польське сільськогосподарське осадництво в Західній Україні 1920–1939. – С.173.
- ¹³ ЦДІА у Львові. – Ф.408. – Оп.1т. – Спр.174. – Арк.26, 27.
- ¹⁴ Васюта І.К. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918–1939). – Львів, 1978. – С.176.
- ¹⁵ Калина В. Аграрне перенаселення і еміграція із Західної України у міжвоєнний період (20–30-ті роки ХХ ст.). – С.58.
- ¹⁶ ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.1517. – Арк.3; Спр.3034, Арк.7.
- ¹⁷ Калина В. Аграрне перенаселення і еміграція із Західної України у міжвоєнний період (20–30-ті роки ХХ ст.). – С.57.
- ¹⁸ ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.3034, арк.10.
- ¹⁹ Там само. – Спр.509. – Арк.2.
- ²⁰ Смолей В.В. Польське цивільне і військово-сільськогосподарське осадництво в Західній Україні 1919–1939 рр. – С.15–16.
- ²¹ Його ж. Польське сільськогосподарське осадництво в Західній Україні 1920–1939 років. – С.166.
- ²² ЦДІА у Львові. – Ф.408. – Оп.1т. – Спр.174. – Арк.29–30.
- ²³ Там само. – Арк.26.
- ²⁴ Там само. – Спр.653. – Арк.1-2.
- ²⁵ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф.1. – Оп.13. – Спр.859. – Арк.40–43.

---

²⁶ ДАТО. – Ф.231. – Оп.6. – Спр.2098. – Арк.2.

²⁷ Там само. – Спр.2082. – Арк.6, 7.

²⁸ Там само. – Арк.6.

²⁹ ДАЛО. – Ф.1. – Оп.13. – Спр.859. – Арк.54–55.

³⁰ ДАТО. – Ф.231. – Оп.5. – Спр.1173. – Арк.21.

³¹ Там само. – Спр.2130. – Арк.26-зв.

³² ДАЛО. – Ф.1. – Оп.10. – Спр.1412. – Арк.25.

³³ *Смолей В.* Польське сільськогосподарське осадництво в Західній Україні 1920–1939 років. – С.176.

³⁴ *Джеджула А.О.* З історії українсько-польських економічних відносин (1920–1922). – С.29, 34.